

Elevtekster og oppgaver tilpasset 8.-10.trinn

- 1. Maktfordeling**
- 2. Identitet og felleskap**
- 3. Konflikthåndtering**

Undervisningsmaterialet er utviklet av Meinrad Pohl, førsteamanuensis i historie ved Høgskulen på Vestlandet i samarbeid med Bymuseet i Bergen.

Tilbudet er utviklet i forbindelse Landslovsjubileet 2024, og er til fritt bruk for alle.

1. Maktfordeling

Oppgaver

1. Hvilken rolle spiller rikdom for politisk makt i dag?
2. Er det problematisk hvis politisk makt er avhengig av rikdom og hvorfor?

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Et samfunn i endring

Mange tror at middelalderen var statisk, altså en tid hvor det ikke skjedde så mye forandring. Det samme gjelder monarkiet før 1800-tallet, hvor man ofte tenker at kongen hadde all makten og styrte landet alene mens alle andre bare fulgte hans ordre. Men dette var sjelden tilfelle, heller ikke i middelalderen.

Kort sagt kan vi si at kongen alltid var avhengig av støttespillere. Men hvem disse støttespillere var, hvor mye makt de hadde og hvordan samspillet mellom konge og støttespillere fungerte, kunne variere ganske mye.

Dette var i stadig utvikling. Den såkalte borgerkrigstiden fra 1130-1240 var en brytningstid i Norge. Der forandret akkurat dette samspillet seg ganske mye.

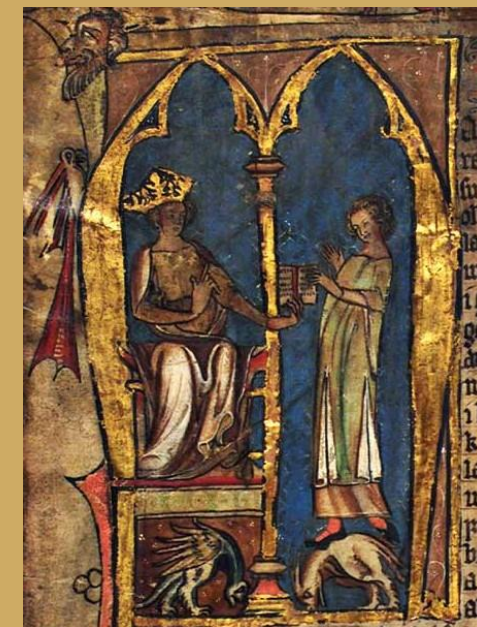

Kongen var også avhengig av de rike jordeiere som støttespillere. Kongen måtte forhandle viktige avgjørelser med dem.

Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 1 V.

Slik så man det i middelalderen: Gud delte makten mellom kongen (til venstre) og kirken (biskopen til høyre). Begge fikk et sverd som symbol på makt. Kirken kunne være kongens hjelper eller motstander.

Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 2 V.

Maktfordeling

Muntlig forhandling

Grovt forenklet kan vi si at jo lengre tilbake vi går tiden, desto færre faste regler fantes det. Dette betydde at mye måtte forhandles mellom de mektige i samfunnet, som kongen, kirken og rike jordeiere, også kalt den «landeiende eliten». Hvis man ikke tilhørte denne gruppen, var mulighetene for politisk deltakelse svært begrenset.

Forhandlingene skjedde muntlig på tinget, en forsamling der representanter fra kirken og de rike jordeierne i et område møttes.

Inngåelse av en avtale. Avtalen er muntlig med et vitne (i bakgrunnen).

Bokmaleri fra en håndskrift av Landsloven.

Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 35 R.

Elite

Elite betyr egentlig «de utvalgte» og betegner gruppen av de mektigste og ledende personer i et samfunn. I middelalderen var de rike også de som hadde mest politisk makt. Rikdom betydde å eie mye jordbruksjord. De som eide mye jord kunne påvirke politikken fordi mange mennesker var avhengige av dem.

Den gamle eliten, fra før innbyrdeskrigene, eide jorden selv, ofte arvet fra familien. Deres rikdom var uavhengig av kongen. Den nye eliten fikk jord til låns fra kongen som lønn for tjenester, kalt len. Deres rikdom og eliten selv var derved avhengig av kongen.

Maktfordeling

Ting

Det var flere tingområder med hvert sitt ting i Norge, som Gulating, Frostating, Borgarting og Eidsivating. Tinget sin funksjon kan sammenlignes med dagens domstoler og parlamenter (tingrett, fylkesting osv.), men vi skal ikke tillegge det demokratiske egenskaper siden det var et møtested bare for samfunnets mektigste.

På tinget ble man enig om felles politiske beslutninger, og det kan derfor kalles et kollektivt styringsorgan. Beslutningene kunne handle om å løse en konflikt eller avgjøre andre spørsmål som angikk felleskapet. Noen avgjørelser gjaldt konkrete spørsmål, mens andre var mer generelle og kunne bli til regler eller lover. Tinget hadde dermed lovgivende makt.

Norges Historie , Bd 15 Historisk Atlas, Kart 28.

Ting

En forsamling av frie voksne menn fra et bestemt område som møttes for å diskutere og bestemme saker som angikk innbyggerne i området. Fra denne forsamlingen ble personer valgt til en domstol, tingretten, for å løse rettstvister.

Det fantes fire lagting med hvert sin lov og ansvarsområde.

Gulating (gul)

Frostating (blå)

Eidsivating (rød)

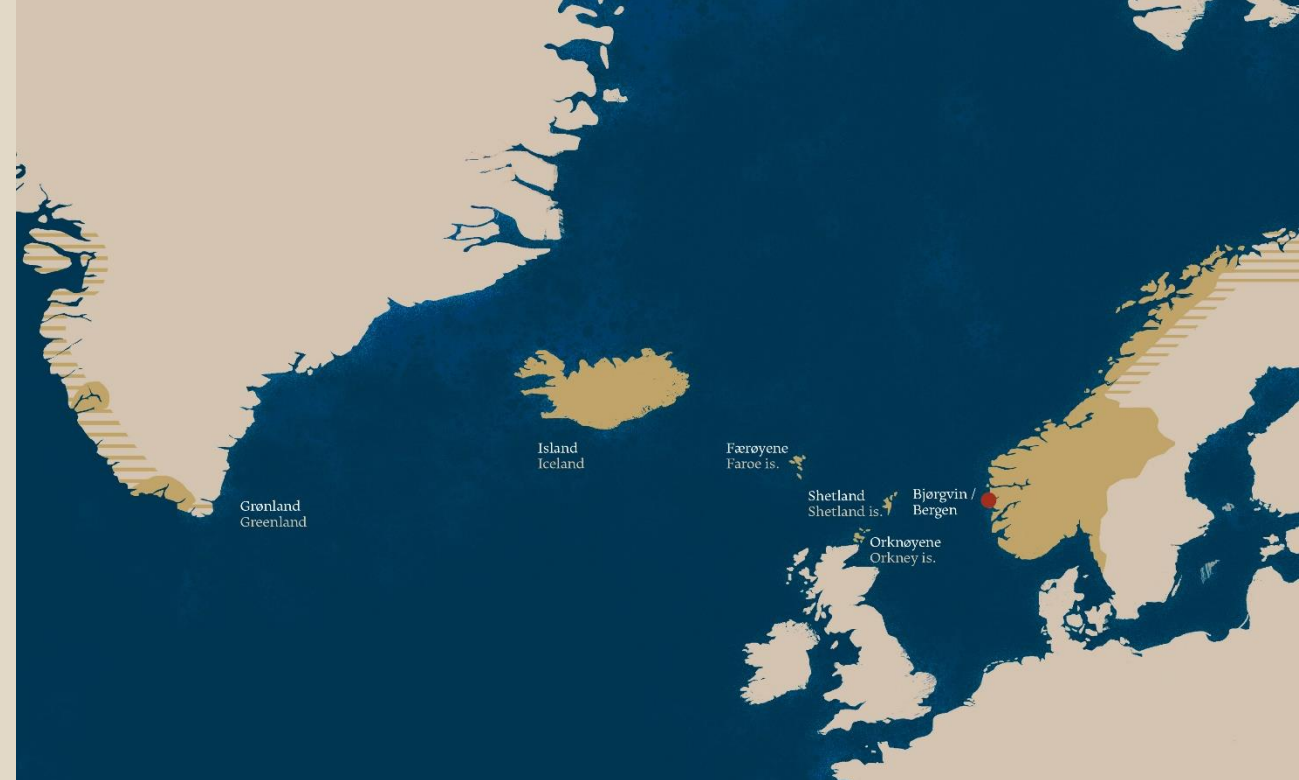
Borgarting (grønn)

Reisende konger og samkongedømme

Fordi forhandlingene foregikk muntlig, måtte kongen være til stede for å delta i dem. Dette var en utfordring i et så stort land som Norge. Derfor var kongen ofte på reise, noe man kan lese om i kongesagaene. Fordi kongedømmet ikke var bofast, kalles dette et reisekongedømme.

En praktisk løsning på dette kunne være å dele på kongeverdigheten. Selv om Norge ble sett på som ett kongerike, kunne det være mer enn én konge. Siden tingene også hadde oppgaven å velge kongen, kunne det skje at forskjellige ting valgte ulike konger, én for hvert sitt tingområde. Da ble ikke riket, men kongemakten og inntektene som fulgte med den, delt opp blant flere konger. Dette kalles samkongedømme. Dette åpnet for samarbeid mellom kongene, men kunne også føre til konflikter.

Tinget valgte kongen fordi arvefølgen ikke var klart bestemt. Teoretisk kunne alle sønner av en død konge gjøre krav på tronen. Avgjørelsen var opp til tinget.

**Maktområde til den norske kongen i 1200- tallet.
For å styre landet var det nødvendig å reise.**

Illustrasjon: Bymuseet

2. Identitet og felleskap

Oppgaver

1. Hva definerer tilhørigheten til en bestemt gruppe?
2. Hvilke årsaker kan ligge bak konflikter mellom grupper?
 3. a. Om hva dreier seg som oftest konflikter mellom rivaliserende kriminelle gjenger?
 3. b. Fungerer statens maktmonopol i dette tilfelle?
4. Hvordan kan en borgerkrig oppstå?

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Identitet og felleskap

Felleskapet var viktig for folk i middelalderen. Vi kan si at deres identitet var mer preget av tilhørighet til et felleskap enn av deres egen individualitet.

Kirken var et viktig felleskap. Å være kristen var ikke noe valg. Den som ikke var kristen stod ganske enkelt utenfor samfunnet. Derfor kunne en bannlysning, som er en midlertidig ekskludering fra kirken, ha alvorlige følger, også for kongen. Dette gjaldt for alle kristne land i Europa.

Ætten, det vil si slekten, var et annet viktig felleskap. Det var ikke bare familie. Ætten ga beskyttelse, støtte og fellesskap for sine medlemmer. «Én for alle og alle for én» gjaldt også her. Hvis det oppsto en konflikt, gjaldt det ikke bare én person, men hele ætten. Ved tyveri eller mord kunne man holde ikke bare tyven eller morderen ansvarlig, men også slektningene deres. Det fantes også plikten å gjengjelde urett mellom ættene, ofte med vold. Dette kaller man for ættehevn.

Dette kunne føre til et endeløst kretsløp av hevn og mothevn. Men i utgangspunktet var ingen tjent med en slik konflikt. Derfor ønsket man også i ættesamfunnet balanse og prøvde å løse stridigheter gjennom forlik.

Tilhørighet til ætten var viktig. Derfor var et ekteskap alltid også en politisk allianse mellom familier. Slekstens interesser kunne veie tyngre enn ektefolkets.

*Det Kgl. Bibliotek, GKS
1154 folio, bl. 24 r.*

Innbyrdesstriden 1130-1240

Uregulert etterfølge etter kongens død, samkongedømme og ættesamfunn ga grobunn for mange mulige konflikter. Dette resulterte i innbyrdesstriden, eller den såkalte borgerkrigstiden, i tidsrommet 1130 til 1240.

Kort sagt var det en kamp mellom flere kandidater, kalt kongsemner, som hver hadde sine egne tilhengere og ønsket å bli konge. Hvilken konge man støttet, avhang ofte av hvilken ætt man tilhørte. Ættehevn bidro også til å forlenge konflikten.

Når innbyrdesstriden endte og Norges stormenn ble enige om én konge, hersket det også enighet om at konflikter som innbyrdesstriden var såpass ødeleggende at de måtte unngås i fremtiden. Kongens viktigste oppgave ble derfor å sikre fred.

Basert på erfaringene fra fortiden, ble de viktigste årsakene til stridigheter identifisert:

- Samkongedømmet førte til rivalisering mellom konger og deres følge.
- Et kongevalg med mange mulige kandidater kunne føre til tronfølgestridigheter.
- Ættenes motstridende interesser, og ættehevn som konfliktløsning forsterket problemene.

Innbyrdesstriden, eller borgerkrigstiden, var perioden fra 1130 til 1217/1240, hvor flere konger eller kongsemner, altså folk som krevde retten til å bli konge, kjempet om makten i Norge.

Perioden begynte etter kong Sigurd Jorsalfares død i 1130. Slutten dateres enten til 1217 da Håkon Håkonsson ble valgt som enekonge, eller til 1240, da det siste opprøret mot ham var over.

Bevæpnede krigere ombord et krigsskip.

Bokmaleri fra begynnelsen av landevernsbolken i en håndskrift av landsloven.

Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 9 v.

3. Konflikthåndtering

Oppgaver

1. Hvem er vinnere og tapere av sentraliseringen i Norge i 1200-tallet?
2. Er de deler av befolkningen som har begrenset eller ingen politisk makt blant vinnerne eller blant taperne?

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Lov, et verktøy til å sikre fred

Et verktøy til å hindre slike konflikter var å lage lover. Men dette var ikke enkelt. Det måtte lages regler som kunne forhindre fremtidige konflikter og som samtidig ivaretok interessene til eliten, som var representert gjennom tinget. Landsloven av 1274 foreskrev enekongedømme, regulerte tronfølgen og avskaffet ættehevn.

Enekongedømme, altså at Norge bare skulle ha én konge, ble forsøkt innført allerede av Magnus Erlingsson i 1163 men uten hell. Enighet om enekongedømme ble derimot oppnådd i årene 1240 og 1248. Landsloven av 1274 bekreftet egentlig bare hva som ble forhandlet fram noen år tidligere.

Tronfølgen, hvor den første ektefødte sønnen var tronarving, ble først forsøkt regulert i 1163, men igjen uten suksess. Først Håkon Håkonssons nye tronfølgelov fra 1260 fikk oppslutning. Den sa også at den første ektefødte sønn var tronarving, men det ble holdt muligheter åpen for andre sønner hvis den førstefødte døde eller var uegnet. Landsloven regulerer tronfølgen detaljert med en liste over 13 mulige arvinger og regler for kongevalg hvis kongeslekten døde ut. Tronfølgekonflikter var derved i det minste i teorien utelukket.

Ættehevn var den siste konfliktkilden. Her fantes det et forbilde i kirkelig rett. Den kanoniske loven sa at hvert individ var ansvarlig for sine handlinger foran gud. Slekten kunne ikke påta seg ansvaret. Etter dette forbilde ble også enkeltpersonens ansvar forankret i loven. Dermed ble ættehevnen avskaffet. Ansvar for å straffe ble overført til tinget.

Bokmaleri fra en håndskrift av Landsloven. Utsmykket første bokstav (Initial) i fortalen til landsloven.

Kongen gir loven til lagmannen. Dragene som er under kongens trone og under lagmannens føtter symboliserer kaoset fra innbyrdesstriden som nå er beseiret med loven.

Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 1 V.

Hevnrett versus rettsorden

Hevn betyr å ta igjen for en skade eller fornærmelse, ofte med vold.

I dag er hevn forbudt, og bare staten har rett til å straffe forbrytere. Dette kalles statens maktmonopol.

Før det fantes en stat, var hevn vanlig. Men trusselen om hevn kunne også få folk til å løse konflikter fredelig.

At retten til hevn gikk over til tinget, som fungerte som en domstol, kan sees som starten på et rettssystem. Myndigheten til å dømme og straffe gikk fra tinget til kongen og senere til staten.

Maktforskyvningen fra ting til konge

Vi må huske at kongen trengte samtykket fra landets mektigste for å vedta lovverket. Tinget måtte akseptere loven og tinget tolket loven, selv om kongen hadde skrevet den. For å være helt nøye er noe av landsloven en videreføring av eldre lover, men den inneholder også en del nye bestemmelser. At loven ble skrevet ned var også en avlastning for hukommelsen. Det var ikke lengre plikt av de viseste menn å huske loven eller beslutninger som ble fattet ved ting. Man hadde det festet i skrift mellom to permer.

Loven viser at makten i Norge ble mer sentralisert hos kongen. Tinget var fremdeles et viktig organ, men kongen satte rammene. Det ser man ved at kongens stedfortreder nå kalte inn til tinget og bestemte hvem som skulle delta og hvem som skulle være dommer.

Dette viser at eliten nå fikk sin makt fra kongen, ikke fra å eie mye jord, og var dermed avhengig av ham. En mulig forklaring på denne utviklingen er at mange av den gamle eliten døde under innbyrdesstriden.

Bokmaleri fra en
håndskrift av Landsloven.

Kongen utsteder et
diplom. Et diplom er et
dokument med rettslig
innhold, ofte en
bekreftelse av en avtale.
Seglet som henger på
diplomet bekrefter
skriftstykket istedenfor
en underskrift.

*Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154
folio, bl. 15 V.*

Seglet til Frostating viser kongen som gir lovboken til lagmannen på Frostatinget i 1274. Dette viser at kongen respekterer tinget som organ, men også at han setter rammene for lagmannen og dermed tinget sin virksomhet som domstol.

Seglet er reproduisert med vennlig tillatelse fra Torgunn Østbo, Frosta Kommune.

Skriftlighet og sentralisering

Den økende bruken av skrift viser at makten ble mer sentralisert. Kongen reiste mindre, ble bofast og valgte Holmen i Bergen som sin residens. Kongens vilje ble uttrykt skriftlig gjennom landsloven, som gjaldt selv om han ikke var til stede. Dette viser også kongens makt.

Muntlige forhandlinger mellom stormenn og kongen ble delvis erstattet av skriftlig kommunikasjon. Kongen sendte brev til sine stedfortredere eller avgjorde saker ved å utstede diplomer. Dette viser at han kunne kunngjøre viljen sin uten å måtte forhandle på stedet. Å kunne lese og skrive ble ikke lenger bare noe kirkens menn kunne; det ble et viktig verktøy i politikken.

Skrivekunnskaper

I Romerriket ble skrift mye brukt i forvaltningen, som f. eks. til skattelister. Kirken, som vokste fram i Romerriket, tok over noen metoder av den romerske forvaltningen. Etter Romerrikets fall var det stort sett bare kirken hvor skriftkunnskaper ble bevart. I middelalderen brukte kongene ofte skrivekyndige prester til å forvalte kongedømmet. Derfra utviklet det seg igjen en statlig forvaltning som i Romerriket.

Skriveredskaper fra middelalderen som vist i Landslovutstillingen på Bryggens Museum, Bymuseet i Bergen.

Nederst til venstre: Vokstavle og griffel til notater (replika). Den lille tavlen er et middelalderfunn fra Bryggen, Bergen.

Oppe til venstre: Griffel fra middelalderen.

Nede i midten: Fjærpenn og blekk til å skrive på pergament.

Til høyre: Pergament med fjærpenn og kniv. Kniven ble brukt til å skjære til pennen og som viskelær.

Oppe til høyre: Dokument på pergament. Bruddstykke fra en side fra Landsloven.